

Seleucia

Sayı X - 2020

Olba Kazısı Serisi

Seleucia X

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Doç. Dr. Merih Ereğ
Doç. Dr. Deniz Kaplan
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Dr. Öğr. Üyesi Safiye Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Figen Çevirici Coşkun
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Öğr. Üyesi Muammer Ulutürk
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Yegün
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia
Olba Kazısı Serisi
Sayı: 10

ISSN: 2148-4120

Kapak Tasarımı

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
E – posta: muratozyildirim@mersin.edu.tr

Adres

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara
Tel: 0312 419 85 67
Sertifika no: 20193
www.bilginkultursanat.com
e-mail: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Parkur Form Ofset Matbaacılık
Merkez San. Sit. 1341. Cad. No: 45
İvedik OSB, Yenimahalle - Ankara
Sertifika No: 42235

Dağıtım

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı 10 | Mayıs 2020

Artemis Tapınağı ve Altın Sardes'in Kraliçeleri
Queenly Gifts to Golden Sardis and the Temple of Artemis

Fikret K. Yegül
9

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Kilya Figürini
A Group of Kilia Figurines from the Archaeological Museum of İzmir

Barış Gür - Ayşe Füzüzan Caman
35

Silifke Müzesi Örnekleri Bağlamında Roma Dünyasında Cam Çubukların İşlevleri Konusunda Görüş ve Öneriler
Suggestions and Views About The Functions of Glass Rods in The Light of Two Examples from The Museum of Silifke

Emel Erten
57

Niğde, Ulukışla'da Lulua (Lülüve) Kalesi
The Lulua (Lülüve) Castle in Ulukışla, Niğde

Lale Yılmaz - Halil Sözlü
75

Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri
Terracotta Oil Lamps from Kurul Fortress

Leyla Yorulmaz
97

Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Mühürü
A Group of Urartian Seals from the Elazığ Museum

Pınar Pınarcık - Bilcan Gökce
127

Phokaia'nın Hellenistik ve Roma Dönemi Mezarları ile

Ölü Gömme Gelenekleri
Burial Customs and Tombs in Hellenistic and Roman Period Tombs of Phocaea

Sabri Arıcı
155

Mersin Müzesi'nden Hellenistik Dönem'e Ait Bir Mezar Steli

A Hellenistic Grave Stele from Mersin Museum
Ulus Tepebaş - Handegül Canlı
185

Olba'dan Roma Erken İmparatorluk Dönemi Üfleme Cam Buluntuları
Early Roman Imperial Blown-Glass Finds from Olba

Emel Erten - Emine Akkuş Koçak
203

Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler
Some Suggestions on Origins and Functions of the Stepped Tunnels in Pontos Region

S. Yücel Şenyurt - Ahmet Emirhan Bulut
227

Bingöl Şerevdirin Yaylası'nın Kaya Üstü Resimleri ve Kaya Altı Yerleşiminin Değerlendirilmesi
The Evaluation of On-Rock Pictures and Under-Rock Settings of Bingöl Şerevdirin Plateau

Sırrı Tiryaki
251

Anemurium Nekropol Kilisesi Heraclius Defnesi
A Heraclius Hoard in Anemurium Necropolis Church

Kasım Oyarçin - Mehmet Tekocak
269

Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler
The Moldmade Relief Bowls found in Kurul Fortress

S. Yücel Şenyurt - Leyla Yorulmaz
297

Miletos'tan (Ionia) Koç Başı Saplı Bir Patera
A Terracotta Handled Paterra with Ram Head from Miletus (Ionia)

Reyhan Şahin
329

Tarsus Müzesi'nden İki Triglif-Metop Frizi
Two Tryglyph-Metope Friezes from the Tarsus Museum

Gamze Evgen
355

Olba Manastırı Kazıları Üzerine Değerlendirmeler
Some Observations on the Excavations in the Monastery of Olba

Murat Özyıldırım
375

Kitap Tanıtımı
Book Review

Roman Architecture and Urbanism - From the Origins to Late Antiquity

Emel Erten
389

Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri

Halil Özkan
395

PRAEFATIO

Seleucia Dergisi'nin 2020 yılı sayısını sizlere sunarken bunun dergimizin onuncu sayısı olduğunu da hatırlatmaktan mutluluk duymaktayız. Kısıtlı mali olanaklarımıza karşın, meslektaşlarımızın çalışmalarıyla bize verdikleri destek sayesinde aralıksız on yıl boyunca Seleucia'yı size ulaştırabildiğimiz için gururluyuz. Dileğimiz, Seleucia'nın yayın hayatını gelecekte de sürdürebilmesi ve eski çağ kültürleri ve uygarlıkları ile ilgili olarak yapılan çalışmaların değerlendirmelerini, sonuçlarını nice yıllar boyunca sizlere sunmaya devam etmesidir. Bizi bugünlere taşıyan gelmiş geçmiş tüm sayıların yazarlarının, hakemlerinin, bilim kurulu üyelerinin ve yayıncılarının verdikleri emek için şükranlarımızı sunuyor; bizi her aşamada yüreklendiren okuyucularımızın da Seleucia'nın bugünlere ulaşmasındaki katkılarını unutmuyoruz.

Bu sayımızda her biri değerli meslektaşlarımız tarafından kaleme alınan on altı ayrı makaleye yer vermekteyiz. Bunlar, seramikten, cama; mimarlık ve plastikten, numizmatik ve gliptiğe Anadolu coğrafyasının sunduğu verilerin incelendiği çalışmalardır.

Seleucia bir yandan onuncu sayısı yayınlamakta olmasının mutluluğunu yaşamaktayken; diğer yandan da editörlerimiz Prof. Dr. Fikret Yegül ve Prof. Dr. Diane Favro'nun kazandıkları büyük başarıyı da sizlere duyurmak isteriz. Onların Roman Architecture and Urbanism - From the Origins to Late Antiquity başlıklı kitapları, ABD'de Amerikan Yayıncılar Birliği (AAP) tarafından verilen ve yıl içinde yayınlanan 700-800 kitabın yarıştığı PROSE Excellence büyük ödülünü 2020 yılında kazanan beş yapıttan biri seçildi; aynı zamanda kendi kategorisinde de birinci oldu. Söz konusu kitapla ilgili tanıtım yazısını Seleucia'nın bu sayısında bulabilirsiniz. Editörlerimizi hem böylesine değerli bir yapıtı bilim dünyasına kazandırdıkları için, hem de kazandıkları seçkin ödül nedeniyle candan kutluyor ve başarılarının devamını diliyoruz.

Seleucia'nın onuncu sayısını sizlere sunarken, bu sayıda çalışmalarını bizimle paylaşmayı tercih ettikleri için öncelikle yazarlarımıza teşekkür ederiz. Dergimize sunulan çalışmalarını titizlikle inceleyen; sahip oldukları birikimi kıymetli önerileriyle paylaşan hakemlerimizin katkısı bizim için unutulmazdır. Son olarak da bu sayının yayına hazırlanmasında emeği geçen grafiker İsmet Filizfidanoğlu'na ve Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları sahipleri Şükrü Devrez ve Engin Devrez'e şükranlarımızı sunarız.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım

PREFACE

While presenting the 2020 issue of Seleucia, we are happy to announce the tenth anniversary of our journal. While presenting the 2020 issue of Seleucia, we are happy to announce the tenth anniversary of our journal. Despite financial limitations, we are proud to have published ten issues, one each year, without any interruptions, a feat made possible with the invaluable support of our colleagues. We wish that Seleucia will endure and continue to publish issues containing valuable works on ancient cultures and civilizations for years to come. We would like to express our gratitude to all the contributors, referees, scientific committee members, and publishers of past and present issues, as well as to our readers for their continuous support and encouragement.

In this issue there are sixteen articles documenting and evaluating pottery and glass material, sculpture, numismatics, glyptics, and epigraphic evidence from archaeological sites in Anatolia.

In addition to the appearance of Seleucia's tenth issue, we would like to announce that the book *Roman Architecture and Urbanism - From the Origins to Late Antiquity* by our editors Prof. Dr. Fikret Yegül and Prof. Dr. Diane Favro received the Prose Excellence Award from the Association of American Publishers (AAP) as the top reference book of 2020, chosen from among over 800 publications. You will find a review of the book within this issue of Seleucia. We would like to congratulate our editors for their success and thank them for presenting such a valuable account on Roman architecture and urbanism, including notably a lengthy chapter on the architecture of Asia Minor.

Finally, we wish to express our gratitude for our contributors and meticulous referees who worked hard for this issue as well as to graphic designer İsmet Filizfidanoğlu and our publishers Şükrü Devrez and Engin Devrez of Bilgin Culture and Art Publications.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Murat Özyıldırım

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayınlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler

S. Yücel Şenyurt* - Ahmet Emirhan Bulut**

Özet

Pontos Bölgesi, Anadolu'da bugüne kadar tespit edilmiş basamaklı tünellerin en yoğun görüldüğü antik coğrafyalardan bir tanesidir. Bu çalışma, söz konusu bölgedeki, VI. Mithradates dönemi içerisinde kullanım gördüğü antik kaynaklar ve arkeolojik veriler aracılığıyla bilinen basamaklı tüneller hakkında genel bir değerlendirme yapmayı, kullanım amaç ve kökenlerine dair bazı öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Pontos Bölgesi'ndeki basamaklı tünellerle ilgili yeterli kazı ve araştırmalar olmasa da, az sayıdaki yeni kazı ve alan araştırmaları bu konuda bazı yeni önerilerin sunulmasına olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pontos, Basamaklı Tünel, Hellenistik Dönem, VI. Mithradates, Kült.

Some Suggestions on Origins and Functions of the Stepped Tunnels in Pontos Region

Abstract

Pontos is one of the ancient regions where stepped tunnels have been most extensively recorded so far in Anatolia. This study aims to make a general

* Prof. Dr., S. Yücel Şenyurt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yenimahalle/Ankara, TÜRKİYE. E-posta: yucel.senyurt@hbv.edu.tr
orcid no: 0000-0001-7364-311X.

** Arş. Gör., Ahmet Emirhan Bulut, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sur/Diyarbakır, TÜRKİYE. E-posta: ahmetemirhan.bulut@dicle.edu.tr
orcid no: 0000-0002-0845-7756.

assessment of the stepped tunnels which ancient sources and archaeological finds evidenced that they were in use during Mithradates VI Eupator era and presents suggestions on their possible origins and functions. Although lack of sufficient research and excavations related to the stepped tunnels in Pontos region, several recent excavations and surveys make it possible to put forward some new suggestions on related topics.

Keywords: Pontos, Stepped Tunnel, Hellenistic Period, Mithradates VI, Cult.

Basamaklı tüneller, bir kalenin ya da doğal bir kaya yükseltisinin üzerinde yer alan ve kayalığın derinliklerine doğru 25-45 derecelik bir eğimle inen¹, ana kayaya oyulmuş tünel koridoruna ve basamaklara sahip yapılardır (Lev. 1). Kayaya oyulmuş basamaklı tünellere Anadolu'nun daha çok, orta, kuzey ve doğusunda rastlanır². Pontos Bölgesi'ndeki³ Hellenistik Dönem'e ait ve özellikle at nalı formunda⁴ inşa edilmiş basamaklı tünel yapıları (Lev. 2) bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Anadolu'da bu yapıların en yoğun biçimde görüldüğü coğrafyalardan biri olan Pontos Bölgesi'nde⁵, bazılarında birden fazla olmak üzere, 30 farklı yerde, toplamda 39 ayrı basamaklı tünelin varlığı tespit edilmiştir⁶ (Lev. 3 a-b).

Basamaklı tünel yapılarına dair akla gelen öncelikli sorular; yayılım alanları, kökenleri, tarihlendirilmeleri ve hangi amaç ya da amaçlarla

1 Leonhard 1915: 235; de Jerphanion 1928: 24; von Gall 1957: 504.

2 Basamaklı tünellerin Anadolu'da, Pontos, Armenia, Kommagene, Paphlagonia, Kappadokia, Lykonian, Galatia ve Phrygia bölgelerinde yayılım göstermesine karşın, Bithynia, Thrakia, Troas, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Isauria bölgelerinde görülmediği bilinmektedir (von Gall 1967: 511 vd.; Erol 2012: 184).

3 Pontos Bölgesi'nin sınırları için bkz. McGing 1986: 1; Arslan 2007: 16; Olshausen 2014: 41; Kınacı 2015: 185.

4 Pontos Bölgesi'ndeki basamaklı tünel yapıları; at nalı formulu, düz tavanlı, yuvarlak formulu ve üçgen formulu olmak üzere 4 tipte değerlendirilmiştir (Bulut 2017: 166-167; 187, Çizelge 2).

5 Bölgedeki basamaklı tünelleri konu alan çalışmanın detayları için bkz. Bulut 2017.

6 Bulut 2017: 3. Ahmet Gököğlü'nün listelediği 20 basamaklı tünelle (Gököğlü 1952: 123) Paphlagonia, Karadeniz Bölgesi'nde Pontos'tan sonra basamaklı tünellerin en yoğun görüldüğü ikinci bölgedir. Ayrıca, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Elazığ, Tunceli, Erzincan, Erzurum ve Ağrı illerinde 29 noktada 38 basamaklı tünel tespit edilmiştir (Koroğlu ve Danışmaz 2018: 111).

inşa edildikleridir. Birkaç örnek dışında arkeolojik kazılarla elde edilmiş yeterli bulguların olmaması nedeniyle tüneller hakkındaki bu sorular genellikle ya cevapsız kalmakta ya da bir takım yorumlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bölgede tarafımızdan yapılan araştırmalarda daha önceden bilinen ve yeni tespit ettiğimiz basamaklı tünellerin yerinde incelenmesi, önceki verilere dayalı yorumların da gözden geçirilerek konunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Ne amaçla yapıldıkları konusunda bilim adamlarının çeşitli görüşlere sahip olduğu basamaklı tüneller, öncelikle, su temini, askerî fonksiyon ve kültürel işlevleri açısından üç ana grup altında sınıflandırılabilir. Bu görüşlerden ilki, doğal olarak da ilk akla geleni kalelerdeki su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış olduklarıdır. 1900'lü yılların başında Anadolu'da araştırmalar yapan Waldemar Belck basamaklı tünellerin su ile ilişkili olduğunu ilk kez vurgulayan araştırmacıdır. Waldemar Belck, Amasya Harşena Kalesi'ndeki tünelin kalenin su ihtiyacının karşılanması ve temiz suyun depolanması amacıyla inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir⁷. Aynı kalede araştırmalar yapan Georges Perrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbet, Strabon'un buradaki tüneller hakkındaki ifadelerine⁸ dayanarak, bu tünelin yer altı sularına erişim için kullanıldığını, ancak kullanım amacı göz önünde bulundurulduğunda gereğinden çok büyük olduğunu belirtmektedirler⁹. Bölgedeki basamaklı tünelleri araştıran bir diğer araştırmacı olan Guillaume de Jerphanion, bu tünellerin tam olarak ne amaçla yapıldıklarının belirsiz olduğunu, yeraltı sularına erişim için yapılmış olabilecekleri görüşünün Strabon'un¹⁰ kayıtlarına dayandırıldığını, buna karşın tünellerin büyüklüklerinin ve bir kale üzerinde birden fazla olmalarının tam olarak açıklanamadığını ifade etmektedir¹¹. Ordu ili, Mesudiye ilçesinin Arıkmusa Köyü'ndeki basamaklı tünelde yaptığımız inceleme ve araştırmalarda tünelin bir kale ile ilişkili olmadığı, aksine belli bir amaca yönelik olarak oldukça dar bir doğal kayalık burun üzerine yapıldığı tespit edilmiştir (Lev. 4). Hemen önündeki dere yönünde, kaya içine doğru inen basamaklı tünel ile ilgili diğer ilginç bir durum, kaya kütesinin dış eteğinin dip kısmında,

7 Belck 1901: 473.

8 Strab. XII. 3. 39.

9 Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 373-374.

10 Strab. XII. 3. 39.

11 de Jerphanion 1928: 26.

içinde kükürtlü bir suyun biriktiği dikdörtgene yakın formda düzeltili bir kaya çanağının (Lev. 5) mevcut olmasıdır. Köylüler, buradaki yerden kaynayan suyun özellikle deri hastalıklarını iyileştirdiği düşüncesiyle yöre halkı tarafından yakın zamanlara kadar kullanıldığını ifade etmişlerdir. Günümüzde, kaya yarığı arasında, yer seviyesinde biriken şifalı suya doğru inen ve dip kısmı molozlarla dolmuş olan basamaklı tünelin bu yer altı su kaynağı ile ilişkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu kompleksin yaklaşık 50 m kuzeyinden akan Melet Irmağı ve hemen batısındaki düzlükte ele geçen ve küçük ölçekli bir yerleşimin varlığına işaret eden Hellenistik ve Roma dönemlerine ait çanak çömlek parçaları buradaki basamaklı tünelin işlevi hakkında çok önemli ipuçları sunmaktadır. Başka bir deyişle, oldukça önemli işçilik-ustalık, güç ve zaman harcanarak yapılmış bu tünel, içme suyu ihtiyacını karşılayanın çok ötesindeki bir amaca hizmet etmek için yapılmış olmalıdır.

Basamaklı tünellerin olası işlevleri konusunda ileri sürülmüş bir diğer görüş, askerî bir amaç gözetilerek inşa edilmiş oldukları yönündedir. Bu görüş ilk olarak, Kızılırmak kavsî içinde araştırmalar yapan Hans Henning von der Osten tarafından ifade edilmiştir. Turhal Kalesi, Çördük Kalesi (Bayram Tepesi) ve Gökçeli Kalesi'ndeki basamaklı tünellerin sadece su temini için gereğinden büyük yapılmış olduklarını belirten von der Osten¹², bu tünellerin sadece su temini için yapılmış olabilecekleri yönündeki yaygın görüşe tümüyle katılmadığını ifade etmiştir. Belki de kale yerleşimlerinde bulunmalarını göz önüne alarak, tünellerin işlevleri için askeri amaçlı bir kullanımı öngören von der Osten, bunların düşmana gözükmezsizin hızlı bir şekilde vadi seviyesine inerek beklenmedik bir saldırı amacıyla yapılmış olabileceklerini önermektedir¹³. Guillaume de Jerphanion da, basamaklı tünellerin askerî bir fonksiyonu olabileceğini öne sürerken Geyraz Kalesi (Tokat) tünelinin çıkışının olmamasını tünel inşasının yarım kalmış olabileceği ile açıklamaya çalışmaktadır¹⁴. Buna karşın, Geyraz Kalesi'ndeki basamaklı tünelin yalnızca 12 metresinin açık olduğu ve 18 basamağının görülebildiği tarafımızdan tespit edilmiş ve tünelin yarım kalmış olabileceğini düşündürtecek herhangi bir veri ile karşılaşılmamıştır¹⁵. Ayrıca, Amasya Harşena

12 von der Osten 1929: 128-130.

13 von der Osten 1929: 132-134.

14 de Jerphanion 1928: 28.

15 Bulut 2017: 86.

Kalesi Cilanbolu basamaklı tüneline yapılan kazılarda da tünelin bir çıkışının olmadığı, tünelin sonunda bir su biriktirme haznesinin olduğu kesin olarak anlaşılmıştır¹⁶. Bu nedenle basamaklı tünelleri kalelerdeki savunma sisteminin bir parçası olarak askeri amaca yönelik bir işlevle ilişkilendirmek mümkün gözükmemektedir.

Hangi amaç için yapılmış olursa olsun bu tünellerin odağını su oluşturmaktadır. Kazısı yapılan bazı basamaklı tünellerin herhangi bir çıkışının olmayışı¹⁷ kaya çatlaklarından sızan ve dipteki bir haznedeki birikecek suya tünel açarak ulaşma amacını taşıdıklarını göstermektedir. Yakın zaman önce Tokat Kalesi basamaklı tüneline gerçekleştirilen kazılar, bu tünellerin yer aldığı kaya içlerindeki doğal veya yapay kaya çanaklarında çok miktarda su tutulabildiğini göstermiştir. Burada yapılan çalışmalarda, tünelin tabanına yakın olduğu anlaşılan 138. metre seviyesinde karşılaşılan kaynak suyu yaklaşık 1,5 ay boyunca günlük 1,5 ton su tahliye edilmesine rağmen bitirilememiştir¹⁸.

Basamaklı tünellerin yapılaş amaçları için ileri sürülen bir diğer görüş kültürel işlevlere sahip olduklarıdır. Richard Leonhard, bazı tünellerin çok büyük boyutlarda inşa edildiğini ve su temini için bu denli büyük yapıların son derece gereksiz olduğunu, bunun için küçük çapta dikey bir kuyunun yeterli olacağını, tünellerin pratik ve gündelik gereksinimlerden çok temsili bir amaca hizmet etmiş olabileceğini iddia etmektedir¹⁹. *Kubile* kelimesinin “mağara”²⁰ anlamını da göz önünde bulundurarak tünellerin “toprağın egemeni” sıfatına sahip ana tanrıça için yapılmış olabileceğini savunan Richard Leonhard, bu tezini Strabon’da²¹ geçen “Olgassys (İlgaz) Dağı’nın her yerinde kurulmuş olan tapınaklar” ifadesine dayandırmaktadır. Richard Leonhard, Paphlagonialıların dağın kendisi ya da dağ üzerindeki bir tanrı/tanrıçaya tapındıkları, dolayısı ile tanrıçanın dağda yaşadığı, oradan ayrılamayacağı ve ona

16 Doğanbaş 2010: 69.

17 Doğu Anadolu’dan bir örnek olan Harput Kalesi basamaklı tüneli yakın bir zamanda temizlenmiş ve tünelin yan yana üç hazne/havuz ile sonlandığı, yani bir çıkışının olmadığı anlaşılmıştır (Koroğlu ve Danişmaz 2018: 114).

18 Tokat Kalesi tünel temizlik kazılarının sonuçlarıyla ilgili son bilgileri bizimle paylaşan Deniz Özsoy’a teşekkür ederiz.

19 Leonhard 1915: 238-239.

20 Genel olarak kabul gören görüşe göre *Kubileya/Kybeleia*, dağ anlamına gelmektedir (Bernt-Ersöz 2006: 83; Roller 2012: 215)

21 Strab. XII. 3. 40.

ulaşılması gerektiği varsayımlarına dayanarak basamaklı tünelleri ana tanrıça kültü ile ilişkilendirmektedir²².

Kültsel işlevlerin ön planda olabileceği yönündeki görüş Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan basamaklı tüneller hakkında bilgiler veren diğer araştırmacılar tarafından da ileri sürülmüştür. Paphlagonia Bölgesi'nde arkeolojik araştırmalar yürüten Giulio Jacopi, Küre Dağları'ndaki bakır madenlerinin 5 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Doğanlar Kayası'ndaki üç ayrı basamaklı tüneli herhangi bir su kaynağına ulaşmadıkları için kültle ilişkilendirmiştir²³. Ahmet Gökoğlu, Strabon'da sözü edilen Paphlagonia'daki tapınakların; kaya tünelleri, kaya mihrapları, mabetler vb. gibi formlarda olabileceğini belirterek Richard Leonhard'ın izinden gider²⁴. Albert Gabriel, Yazılıkaya Midas Kenti'ndeki güneybatı merdivenlerinden bahsederken bu yapının işlevinin anlaşılmasının zor olduğunu ancak yer altı geçitlerine inen çok sayıdaki merdivenin dinsel bir seremoninin güzergâhları olabileceğini ifade etmektedir²⁵. Friedrich Karl Dörner, Arsameia am Nymphaios'taki (Kâhta, Adıyaman) bir kült alanı içerisinde yer alan ve giriş duvarında bir kült yazıtı bulunan basamaklı tünelin kültsel bir amaçla inşa edilmiş olabileceği görüşündedir²⁶. Urartu coğrafyasında yer alan Şirinlikale (Erzincan, Tercan) basamaklı tüneli hakkında bilgiler veren Fahri Işık da, Anadolu'nun bu etkileyici yapılarının olası kültsel fonksiyonunun da göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir²⁷. Çorum-Ortaköy İncesu kanyonundaki basamaklı tünel Erol Atalay ve Ahmet Ertekin tarafından, hemen yakınındaki kabartma ile ilişkili görülmüş ve Kybele tapınımıyla ilgili bir kutsal mekân olarak yorumlanmıştır²⁸. Latife Summerer, basamaklı tünellerin işlevlerinin tartışmalı olduğunu belirtirken İncesu basamaklı tünelinin üzerinde yer aldığı kayalık alanın kültsel niteliğine vurgu yapmaktadır²⁹. Balawat kapısı üzerindeki tunç frizlerden biri üzerinde, Dicle'nin kaynağı olan

---

22 Leonhard 1915: 239-240.

23 Jacopi 1937: 9; Johnson 2010: 31, dn. 74.

24 Gökoğlu 1952: 123.

25 Gabriel 1965: 38.

26 Dörner ve Goell 1963: 140; von Gall 1967: 505; 522.

27 Işık 1987: 516.

28 Atalay ve Ertekin 1986: 26.

29 Summerer 2006: 28.

Birkleyn³⁰ mağarası (Diyarbakır-Lice) önünde boğa kurbanı sahnesinin tasvir edildiği bilinmektedir³¹. Dicle Tüneli olarak da adlandırılan 870 metre uzunluğundaki bu doğal mağara, basamaklı tünellerle biçim olarak benzeşmemekle birlikte kültürel faaliyetlerin kaynak suyunun bulunduğu kayalık alanlarda sıklıkla gerçekleştirildiğini gösteren bir örnek olması açısından önemlidir.

Pontos Bölgesi'ndeki basamaklı tünellerin kültürel işleviyle ilgili önemli kanıtı, Hisarkavak Köyü'nde (Çorum-Mecitözü) bulunan basamaklı tünel sunmaktadır (Lev. 6). Araştırmacıların dikkatinden kaçmış olan Hisarkavak basamaklı tüneline, üzeri açık kaya oyma koridorunun tünel girişine ulaştığı sol yan duvarında, 71 cm yüksekliğe sahip, tapınak formu bir niş (Lev. 7) yer almaktadır³². Tapınak formunda olmamakla beraber, Kurul Kalesi'ndeki (Ordu) basamaklı tünelin giriş koridorunun iki yan yüzeyinde, birbirine simetrik olarak yapılmış, üst kısımları kemerli iki küçük niş (Lev. 8) bulunmaktadır³³. Hisarkavak ve Kurul Kalesi basamaklı tünelinin girişindeki, içlerine kültle ilgili küçük yontuların da konulmuş olabileceği nişler, bu tünellerin yapılaş amacı konusunda daha çok kültürel işlevleri akla getirmektedir.

Pontos Bölgesi'ndeki bazı kale ve kayalık alanlarda birden fazla³⁴ basamaklı tünel bulunmaktadır. Çördük Kalesi, Kevgir Kalesi, Osmancık Kalesi ve Ünye Kalesi'nde ikişer, Amasya Kalesi, Gökçeli Kalesi, Gümüşlü Kayası'nda üçer adet basamaklı tünel bulunmaktadır. Tünel inşasının çok zor ve zaman alıcı bir uygulama olduğu göz önüne alındığında bir yerde birden fazla tünelin yapılmış olmasını açıklamak zordur. Arkeolojik kazı ve temizlik çalışması yapılmış basamaklı tünellerin sayısının az olması bunların ne amaçla yapıldıklarını anlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Suya erişimin ana hedef olduğu varsayımı göz önüne alınırsa, kale üzerinde ve çevresinde yaşayan halkın su ihtiyacı için tek bir tünelin yeterli olmayıp birden fazla tünele ihtiyaç duyulmuş olabileceği çıkarımı yapılabilir. Bir diğer varsayım ise ilk açılan tünelde

30 Schachner 2005a: 367-384; Schachner 2005b: 74-84.

31 Schachner 2005a: 383, Res. 13; Schachner 2005c: 61; Summerer 2006: 28, Abb. 13.

32 Bulut, 2017: 125. 28 cm derinlik, 71 cm yükseklik ve 42 cm (*antalar* arası) genişliğe sahip, bazı yerleri kısmen tahrip olmuş tapınak formu nişin ortasında, belki de bir heykelciğin tutturulmuş olabileceği düzgün bir delik bulunmaktadır.

33 Bulut 2017: 148.

34 von Gall'e göre, Şebinkarahisar Kalesi'nde 9 ayrı basamaklı tünel bulunmaktadır (von Gall 1967: 507; Erol 2012: 184).

istenilen miktarda su biriktirilemediği için ikinci veya üçüncü tünellerin açılmış olabileceğidir. Çorum-Ortaköy İncesu Köyü basamaklı tüneli bu varsayım için iyi bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu tünelin yapımında kireç taşının oldukça parçalanmış bir volkanik kaya kütlesi ile kesilmesi nedeniyle suya ulaşmak için kaya içerisinde farklı yönlere uzanan geçitler açıldığı ve hatta su depolamanın mümkün olmadığı anlaşılınca burada savunmalı bir kale inşa etmekten bile vazgeçilmiş olduğu öne sürülmüştür³⁵. Bu görüş daha çok basamaklı tünellerin su temini ihtiyacına yönelik yapılmış oldukları tezine dayanmaktadır. Kale inşa edecek kadar önemli bir konuma sahip bu yerde istenseydi tünel daha derinlere, zemin suyu seviyelerine kadar indirilebilir, kale yapımından da vazgeçilmezdi. Bunun yerine suya ulaşamayınca kaya içerisindeki başka noktalarda manevi arınmayla ilgili olabilecek “kutsal suyun” sızarak birikebileceği daha sağlam kaya çanağı bulmak için aynı tünel içerisinde farklı yönlere uzanan yan kollar açılmış olabileceği görüşü daha akla uygun gözükmektedir.

Basamaklı tüneller, boyutları açısından devasa yapılardır. Pontos Bölgesi’nde, at nalı formlu basamaklı tünellerden, Amasya Harşena Kalesi, Tokat Kalesi ve Kurul Kalesi’nde yer alan tünellerde temizlik kazıları yapılmıştır. Yer altı suyuna ulaşıldığında sonlandırılan çalışmalarla ilgili sadece Amasya Harşena Kalesi Cilanbolu basamaklı tünelinin kazı çalışmalarının bir raporu bulunmaktadır³⁶. Çorum-Ortaköy İncesu Köyü basamaklı tüneli 300 metre³⁷, Amasya Harşena Kalesi Cilanbolu basamaklı tüneli 205 metre³⁸, Ordu Kurul Kalesi basamaklı tüneli 180 metre³⁹ uzunluklara sahiptir. Bu boyuttaki büyük basamaklı tünellerin inşasının aşırı insan gücü ve uzun zaman gerektirdiği kabul edilmektedir⁴⁰. Basamaklı tünellerin yapımındaki bir diğer önemli unsur doğal kayalıkların düzgün biçimde oyulup işlenmesi için gerekli teknik bilgi, beceri ve deneyimdir. Teknik açıdan ele alındığında basamaklı tünellerin inşası madencilik teknolojisi ile benzeşmektedir. Dağların derinliklerine inen oyuklar veya bacalar

---

35 Özcan ve diğ. 1999: 213-214.

36 Bkz. Doğanbaş 2010.

37 Atalay ve Ertekin 1986: 26.

38 Doğanbaş 2010: 69.

39 Şenyurt ve Akçay 2016: 227; Şenyurt ve diğ. 2017: 5; Bulut 2017: 146.

40 Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 373.

açarak⁴¹ maden çıkararak uzman işçilerin bu tünellerin yapımında çalıştırılmış olabileceği düşünülmelidir. Bilindiği gibi Pontos Bölgesi, maden yatakları açısından son derece zengin bir bölgedir⁴². Antik Çağ'da faaliyette olduğu bilinen ve üzerinde Gümüş basamaklı tünellerinin de yer aldığı Sandarakurgion Dağı⁴³ (İnegöl Dağı) maden yatakları, Amasya-Gümüşhacıköy Gümüş Beldesi'nde bulunmaktadır. Zengin maden yataklarına bağlı olarak bölgede madencilikte ileri seviyede olan yerel halkların varlığı bilinmektedir⁴⁴. Lidya Kralı Kroisos'un egemenliğini tanıyan halklardan biri olan Khalyblerin⁴⁵, Themiskyra'nın (Terme) doğusundan itibaren başlayan ve Pharnakeia'nın (Giresun), Kotyora'nın (Ordu) ve Trapezus'un (Trabzon) güneyindeki Paryadres Dağları'na kadar olan bölgede yaşadığı kabul edilmektedir⁴⁶. Apollonius Rhodius (MÖ 3. yüzyıl) Khalyblerin, tarımla ya da hayvancılıkla uğraşmadığını; demir zengini olan ülkelerini kazarak elde ettikleri madenleri yiyecek- içecek gibi günlük gereksinimleri ile takas ettiklerinden söz eder⁴⁷. Antik kaynaklarda geçen bu bilgilere dayanılarak, söz konusu madenci topluluğun Pontos Bölgesi basamaklı tünellerinin yapımına da, teknik, yöntem, uzmanlık ve belki de iş gücü katkısı sağlamış olabileceği önerilebilir.

Arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle Pontos Bölgesi basamaklı tünellerinin ilk olarak hangi dönemde yapıldığı henüz tam olarak çözümlenememiştir. Yapımlarında yüzlerce metre küplük kaya oyularak

---

41 Bölgenin erken madencilik merkezlerinden bir tanesi olan DerekuTuğun'da (Bayat, Çorum) açılmış galeriler ve kullanılan aletler, bölgedeki Erken Tunç Çağı madencilik tekniklerinin nasıl olduğu konusunda önemli bilgiler sunar. Detaylı bilgi için bkz. Yalçın ve diğ. 2015: 161 vd.

42 Peake 1933: 646; Koçak 2006: 2; Erol ve Yıldırım 2018: 99. Bölgedeki bakır madeni dağılımı için bkz. de Jesus 1978: 99, Map 1. Demir madeni dağılımı için bkz. Muhly ve diğ. 1985: 72, Fig. 1. Gümüş madeni için bkz. Anderson 1903: 100; Wilson 1960: 208; Arslan 2007: 35, dn. 148.

43 Sandarakurgion Dağı'ndaki madencilik faaliyetleri neticesinde dağ üzerinde büyük oyuklar açıldığı, bu madenlerde çalışanların suç işlemiş 200 civarında köle olduğu, cevherin çok kötü ve ölümcül koktuğu, çok kârlı bir yatırım olmaması sebebiyle madenlerin boş olduğu Strabon tarafından aktarılmaktadır (Strab. XII. 3. 40).

44 Pontos Bölgesi'nde Klasik ve Hellenistik Dönem'de yaşamış otokton halklar için bkz. Arslan 2007: 32 vd; Kınacı 2015: 210-216.

45 Hdt. I. 28.

46 Arslan 2007: 36, dn. 146; Demir 2008: 79-80, 82; Kınacı 2015: 213.

47 Apoll. Rhod. *argon*. II. 1002-1008.

büyük emek sarf edilmiş⁴⁸ olsa da basamaklı tüneller hakkında gerek yapım dönemleri ve gerekse kullanım amaçlarına ışık tutacak az arkeolojik veri bulunmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın başlarına ait çalışmasında Belck⁴⁹, bu devasa yapıtlarda bir kabartma veya yazıtın olmamasını şaşırtıcı bulmaktadır. Ancak Hisarkavak basamaklı tünelinin girişindeki tapınak cepheli görünümlü niş ve Çördük Kalesi basamaklı tüneline yeni keşfedilen ve henüz çözümlenememiş bir yazıt⁵⁰ basamaklı tünellerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilecek önemli veriler olarak kabul edilmelidir.

İlk ne zaman yapıldıkları ile ilgili şimdilik yeterli veri olmasa da basamaklı tünellerin kullanım aralığı konusunda elimizde bazı arkeolojik veriler bulunmaktadır. Geyraz Kalesi⁵¹ ve Kurul Kalesi⁵² basamaklı tünellerinden ele geçen VI. Mithradates dönemi (MÖ 120-63) bronz sikkeleri, Amasya Harşena Kalesi Cilanbolu basamaklı tünelinin yaklaşık 90. metresinde bulunan 10 metre uzunluğa, 3 metre genişliğe sahip bosajlı bloklarla inşa edilmiş duvar⁵³ bu tünellerin Hellenistik Dönem içerisinde kullanıldıklarına işaret etmektedir. Kurul Kalesi⁵⁴ ve Cıngırt Kayası'nda⁵⁵ (Ordu, Fatsa) gerçekleştirilen arkeolojik kazılar bu iki yerleşimin Mithradates VI Eupator döneminde kullanılan *phrourion* karakterli yerleşimler olduğunu göstermiştir. Söz konusu veriler, basamaklı tünellerin inşasının bu dönemden (MÖ 120-63) daha geç (*terminus post quem*) olamayacağını kanıtlamaktadır.

Ancak, Mithradates VI Eupator döneminde kullanılmış ve Romalılar tarafından doldurularak kapatılmış olsa da bazı basamaklı tünellerin

48 Kurul Kalesi basamaklı tüneline, tünelin girişinden basamakların bittiği noktaya kadar olan 157 metrede (basamakların bitiminden sonra başlayan doğal yarıkla birlikte toplam uzunluk 180 metredir) yaklaşık olarak 1100 m³ kaya oyulmuştur.

49 Belck 1901: 473.

50 Tokat'ta 2007 yılında yüzey araştırması yürüten Burcu Erciyas ve ekibi Çördük Kalesi 1. basamaklı tünelinin 108. basamağı seviyesinde oldukça aşınmış bir grafiti tespit etmiştir. “ΘΠΥΛΑΜΕΟΟΝ ΤΟΕΗΚΡ” şeklinde tamamlanan bu yazıtın neyi ifade ettiği henüz anlaşılammıştır (Erciyas ve Sökmen 2008: 292).

51 Erciyas ve Sökmen 2009: 359.

52 Ordu Müze Müdürlüğü tarafından 1999 yılında yazılmış bir rapora göre, Kurul Kalesi basamaklı tüneli temizlik çalışmalarında 6 adet Mithradates VI Eupator dönemi bronz sikke ele geçmiştir (Bulut 2017: 147).

53 Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 373; Doğanbaş 2010: 67; 73, Resim 4.

54 Şenyurt ve Akçay 2016: 223; 239.

55 Erol 2015: 562.

daha sonradan, belki de içlerindeki su kaynakları nedeniyle Osmanlı Dönemi içlerine kadar su temini amacıyla kullanıldıkları anlaşılmıştır. Amasya Harşena Kalesi'ndeki Cilanbolu basamaklı tüneli kazısından ele geçen, iki adet 1327 tarihli sikke, üç adet güğüm parçası, metal kap, lüle vb. buluntular⁵⁶ Osmanlı Dönemi'ne aittir. 17. yüzyılda Tokat Kalesi'ni ziyaret eden Evliya Çelebi, bu kale üzerinde "Ceylan Yolu" adı verilen bir tünel olduğundan ve bu tünelin 362 kesme basamakla nehre indiğinden söz eder⁵⁷. 2015 yılında başlatılan Tokat Kalesi basamaklı tüneli temizlik çalışmaları sonunda tünelde gerçekten 361 adet basamak olduğu ortaya çıkmıştır. Bu önemli sonuç, Tokat Kalesi basamaklı tünelinin de Osmanlı Dönemi'nde (en azından 17. yüzyılda) açık olduğunu ve Evliya Çelebi'nin bu tüneli gerçekten gördüğünü ortaya koymuştur.

Bölgede Klasik ve Hellenistik dönemlerde varlığı bilinen Khalybler ve diğer otokton halkların madencilikteki hünerleri, komşu bölge Paphlagonia⁵⁸ ve Doğu Anadolu'daki⁵⁹ benzer örneklerin daha erken dönemlere tarihlenmesi ve Amasya Harşena Kalesi yamaçlarında yer alan Pontos krallarına ait beş adet mezar⁶⁰ ile kale üzerindeki basamaklı tünellerin aynı ustaların ellerinden çıktığı biçimindeki düşünce⁶¹, bu tünellerinin Mithradates VI Eupator döneminden daha erken bir aşamada yapılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Fakat bu aşamanın,

---

56 Doğanbaş 2010: 70.

57 Evliya Çelebi, *Sey.* V, 1, 87.

58 von Gall; basamaklı tünel yapılarının tam olarak ne zaman inşa edildiklerini belirlemenin zor olduğunu ifade etse de Paphlagonia, Phrygia ve Pontos bölgelerindeki basamaklı tünellerin, bu bölgelerde yer alan kaya mezarları ve kaya işleme sanatından yola çıkarak Akhamenid Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar uzanan bir zaman diliminde içerisinde inşa edildiklerini önermektedir. (von Gall 1967: 517).

59 von Gall, Urartu kaleleri üzerinde yer alan basamaklı tünellerin en erken örnekler olabileceğini, basamaklı tünellerin kökenlerinin burada aranabileceğini düşünmektedir (von Gall 1967: 520). Diğer yandan, 2018 yılında yayımlanan bir makalede, Doğu Anadolu'da bulunan basamaklı tünellerin Urartu Krallığı ile bir ilişkisinin olmadığı, bu bölgede inşa edilmiş basamaklı tünellerin Orta Karadeniz Bölgesi'nden etkilendiği ve Hellenistik-Roma Dönemi'ne ait oldukları ifade edilmektedir (Koroğlu ve Danışmaz 2018: 120).

60 MÖ 281-180 arasında Pontos Krallığı'na başkentlik yapmış Amaseia'daki bu mezarların sırasıyla, I. Mithradates, Ariobarzanes, II. ve III. Mithradates ve son olarak I. Pharnakes'e ait oldukları ifade edilmektedir (Fleischer 2009: 115).

61 Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 374; von Gall 1967: 518.

bazı araştırmacıların önerdiği gibi Hitit⁶² ve Hitit Dönemi öncesinden⁶³ çok, Erken ve Orta Hellenistik Dönem içerisinde olabileceği akla daha yatkın gelmektedir. Pontos Bölgesi'ndeki tarihsel süreç göz önüne alındığında, basamaklı tüneller, belki de, VI. Mithradates dönemi öncesindeki krallarla köprü kurulabilecek nadir kalıntılar olarak değerlendirilebilir.

Orta-Kuzey Anadolu'da Hitit Dönemi'ne ait tünellerin varlığı bilinmektedir. Bu tüneller, Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen tüneller gibi ana kayaya oyulmuş değil, bindirme duvar tekniği ile inşa edilmiş konstrüksiyonlardır. Askeri amaçlı yapılmış olabilecekleri düşünülen⁶⁴ ve *potern* adı ile bilinen bu yapıların dışında, aşağıda bahsedeceğimiz örnekler, *potern*lerden bir çıkışlarının olmaması ile ayrılmaktadır. Boğazköy ve Oymaağaç'ta yer alan bu yapıların, basamaklı tüneller için düşünüldüğü gibi, kaynak suyu ile ilişkili kültüsel işleve sahip yapılar olarak değerlendirildikleri bilinmektedir.

Boğazköy'de Büyük Mabet'in güneybatısında, bindirme tekniği ile inşa edilmiş, basamaklarla inilen bir yer altı su kaynağı kompleksi bulunmaktadır (Lev. 9). Bu yer altı pınarının girişindeki lento üzerinde dua jestinde bulunan figür nedeniyle yapının kültle ilgili olduğu düşünülmektedir⁶⁵. Peter Neve, MÖ 1280 veya sonrasına tarihlediği bu yapının yağmur ve su ile ilişkili bir kültle hizmet ettiğini ifade etmektedir⁶⁶.

Yapım tekniği ve işlevi açısından Boğazköy örneğine oldukça benzer bir diğer yapı, Oymaağaç/Nerik'te, (Samsun, Vezirköprü) açığa çıkarılmıştır (Lev. 10). İçerisinde kazı çalışmaları yürütülmesi ve bu kazı sonuçlarının yayımlanması bakımından öneme sahip olan Oymaağaç örneği, yaklaşık 30 metre uzunluğa sahiptir. Tünelin sonunda 6 metre derinliğinde, 5 metre genişliğinde bir odaya⁶⁷ rastlanmıştır. Bu odanın

62 von der Osten 1929: 134.

63 de Jerphanion 1928: 29.

64 Naumann 1985: 312.

65 Macqueen 1999: 135-136; Seeher 2002: 25; Murat 2012: 40; Erbil ve Mouton 2012: 72-73.

66 Neve 1969-1970: 107.

67 Ana kayaya oyulan basamaklı tüneller arasında kazısı yapılan örneklerden olan Amasya Harşena Kalesi Cilanbolu basamaklı tüneline de tünel sonunda benzer biçimde bir oda/hazne yer almaktadır (Doğanbaş 2010: 75, Resim 7). Bu benzerlik, etkileşimin ve ihtiyacın ayrılığını göstermesi açısından önemlidir.

içerisinde, çok sayıda ahşap parçası açığa çıkartılmış ve bu buluntuların bir ahşap konstrüksiyona ait olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, yapıda gerçekleştirilen çalışmalarda su konstrüksiyonu ile ilgili sonuçlar da tespit edilmiş ve odaya suyun bir düzenekten kontrollü bir şekilde aktığı saptanmıştır⁶⁸. Geç Tunç Çağı'ndan Geç Demir Çağı'na kadar kullanımda olduğunu gösteren seramik parçalarının ele geçtiği bu yapı, Hitit metinlerinde sözü edilen, “Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın sevdiği pınar” olabileceği vurgulanmıştır⁶⁹. Hem eski hem de yeni tapınağın hemen bitişiğinde olması⁷⁰, hem de bir tanrının sevdiği pınar olarak yorumlanması, bu tünelin kültürel işlevinin ön planda olduğunu göstermektedir.

Hititlerde kaynak suyunun fiziki temizliğin ötesinde manevi arınmayla ilgili olarak bazı ritüellerde kullanılması⁷¹ da bu görüşü desteklemektedir. Gerek coğrafi yakınlık, gerekse biçimsel ve işlevsel benzerlikleriyle söz konusu bu iki örnek, Pontos Bölgesi basamaklı tünellerinin öncüllerinin Hititlerin egemenlik coğrafyasında aranması gerektiğini düşündürmektedir. Hitit örneklerinin bindirme duvar tekniğinde, Pontos Bölgesi örneklerinin ise kayaya oyularak yapılmış olmalarını, tünellerin içinde buldukları fiziki coğrafya şartları ve yerleşim dokusuyla ilişkili doğal ve teknik zorunluklarla açıklamak gerekmektedir. Yeraltında bulunan, gün ışığı bile görmemiş kutsal su kaynaklarına inen ve anıtsal ölçekte yapılmış bu tünellerin, günlük su ihtiyacı temininin ötesinde kültürel işlevlere sahip olabilecekleri düşünülmelidir. İleride yapılacak sistemli kazılardan elde edilecek daha fazla in-situ bulgular sayesinde, kültürel işlevlere sahip olduğunu düşündüğümüz bu tünellerin hangi tanrılar ve kült ritüelleri ile ilgili oldukları ortaya çıkarılabilecektir.

---

68 Czichon ve diğ. 2019: 135 vd.

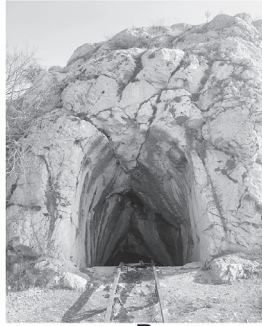
69 Czichon ve Yılmaz 2014: 340; Czichon ve diğ. 2016: 38; Czichon ve diğ. 2019: 148.

70 Czichon ve diğ. 2016: 11, Abb. 2.

71 Erbil ve Mouton 2012: 53.

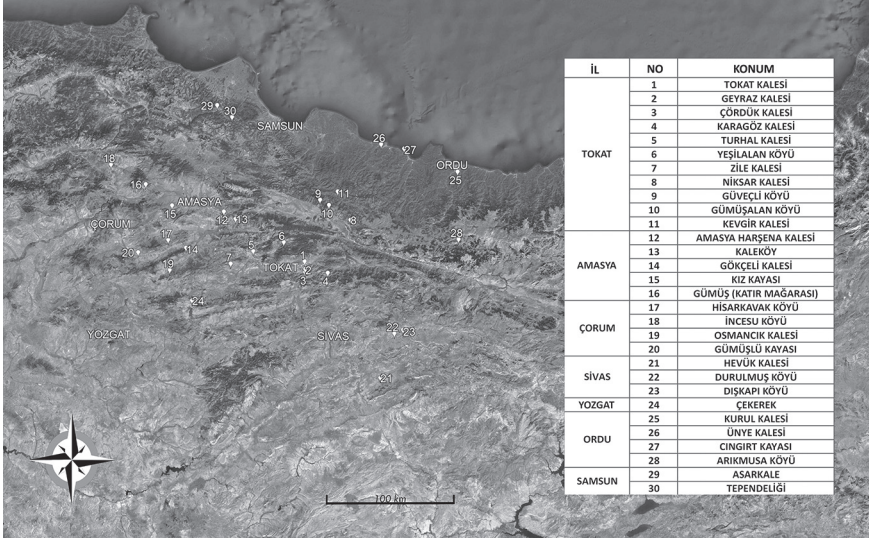
Levha 1. Kale ve Kayalık Alanlarda Basamaklı Tüneller. A- Kurul Kalesi Basamaklı Tüneli (Kurul Kalesi Kazı Arşivi). B – Arıkmusa Basamaklı Tüneli (A. E. Bulut).

Levha 2. At Nalı Formlu Basamaklı Tünellerden Bazı Örnekler. A- Gökçeli Kalesi Basamaklı Tüneli (A. E. Bulut), B-Turhal Kalesi Basamaklı Tüneli (A. E. Bulut), C- Çekerek Basamaklı Tüneli (A. E. Bulut).

Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler

Levha 3a. Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri Dağılımı (A. E. Bulut).

İl	No	Tünel Adı	Tünel Adedi	Deniz Sev. Yüksekliği (m.)	Uzunluk (m.)	Basamak Sayısı	Kazı Yapıldı
TOKAT	1	Tokat Kalesi	1	680	138	361	✓
	2	Geyraz Kalesi	1	920	12,7	18	
	3	Çördük Kalesi	2	895/880	60,3/43,5	133/32+	
	4	Karagöz Kalesi	1	1430	10	22	
	5	Turhal Kalesi	1	590	122,5	250+	
	6	Yeşilalan Köyü	1	1040	20		
	7	Zile Kalesi	1	765	45,6	113	
	8	Niksar Kalesi	1	425	35+	25+	
	9	Güveçli Köyü	1	945	17,6	24	
	10	Gümüşalan Köyü	1	733	12	23	
	11	Kevgir Kalesi	2	680/640	20/150+	9/200+	
AMASYA	12	Amasya Kalesi	3	590	205	356+	✓
	13	Kaleköy	1	935	58,4	64	
	14	Gökçeli Kalesi	3	1035/1030/1010	52/38,7/9,4	67+/10/17	
	15	Kız Kayası	1	700	13,8	36	
	16	Gümüş	1	1570	165	68	
	17	Hisarkavak Köyü	1	1090	34,7	38	
ÇORUM	18	İncesu Köyü	1	1100	300	468	
	19	Osmançık Kalesi	2	435	22,8	25+	
	20	Gümüşlü Kayası	3	710			
SİVAS	21	Hevük Kalesi	1	1495	81,3	53+	
	22	Durulmuş Köyü	1	1333	85,5	143	
	23	Dişkapi Köyü	1	1335	33	64	
YOZGAT	24	Çekerek	1	795	58,2	152	
ORDU	25	Kurul Kalesi	1	564	180	381	✓
	26	Ünye Kalesi	2	150/165	24/70+	44+/485	
	27	Cıngirt Kayası	1	203	64,4	135+	
	28	Arıkmusa Köyü	1	1260	52,7	121	
SAMSUN	29	Asarkale	1	94	27,7	47	
	30	Tependeliği	1	480	84,5	185	

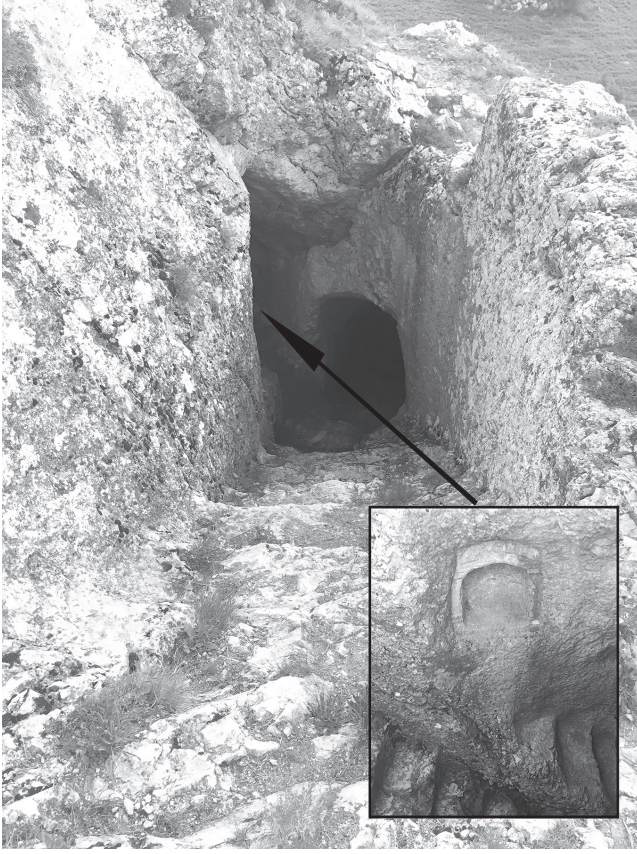
Levha 3b. Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerine Ait Bazı Veriler (A. E. Bulut).

Levha 4. Arıkmusa Kayalık Alanı (OMHAY Projesi Arşivi).

Levha 5. Arıkmusa Kaya Çanağı (OMHAY Projesi Arşivi).

Levha 6. Hisarkavak Basamaklı Tüneli (A. E. Bulut).

Levha 7. Hisarkavak Basamaklı Tüneli Girişinde Bulunan Tapınak Formlu Niş (A. E. Bulut).

Levha 8. Kurul Kalesi Basamaklı Tüneli Girişindeki Antitetik Nişler (Kurul Kalesi Kazı Arşivi).

Levha 9. Boğazköy'deki Pınar/Grotto (Seeher 2002: 24, Res. 23).

Levha 10. Nerik'teki (Oymaağaç) Tünel (Czichon ve Yılmaz 2014: 344, Resim 4).

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Apoll. Rhod. *argon*.

(Apollonios Rhodios, Argonautica). Kullanılan Metin ve Çeviriler: Apollonios Rhodios, The Argonautica. Trans. R. C. Seaton. Cambridge, Massachusetts - London 1967 (The Loeb Classical Library).

Evliya Çelebi *Sey*.

(Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi). Kullanılan Metin ve Çeviri: Kullanılan Metin ve Çeviri: Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. S. A. Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Hdt.

(Herodotos, Histories). Kullanılan Metin ve Çeviri: Heredotos, Tarih, (Çev.) Özmen, M., Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, İstanbul.

Strab.

(Strabon, Geographika). Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, Geografika, (Çev.) Pekman, A., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Modern Kaynaklar

Anderson 1903

Anderson, J. G. C., Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus, Bruxelles.

Arslan 2007

Arslan, M., Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Atalay ve Ertekin 1986

Atalay, E. ve Ertekin A., "Çorum Yöresinde Yeni Bulunan Kaya Kabartması", Eski Eserler ve Müzeler Bülteni 8, 19-26.

Belck 1901

Virchow, R., Lissauer, M., Bartels, M., Ritter, W., Belck, W., Zimmer, M., Schoetensack, Woodhull, A., Miller M. G., Staudinger P., Fritsch G., Strauch C., Schmidt H., Voss A., Goldstein, "Sitzung vom 21. December 1901", Zeitschrift für Ethnologie, 33, 445-548.

Bernt-Ersöz 2006

Bernt-Ersöz, S., Phrygian rock-cut shrines: Structure, Function and Cult Practice (Culture and history of the ancient Near East, 25). Brill, Leiden-Boston.

Bulut 2017

Bulut, A. E., Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Czichon ve Yılmaz 2014

Czichon, R. M. ve Yılmaz, M. A., “Vezirköprü/Oymaağaç Höyük-Nerik (?) Projesi”, (Haz.) Kasapoğlu, H. – Yılmaz, M. A., Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 339–346.

Czichon ve diğ. 2016

Czichon, R. M., Klinger, J., Hnila, P., Mielke D. P., Böhm, H., Forster, C., Griggs, C., Kähler, M., Kunst, G. K., Lehmann, M., Lorentzen, B., Manning, S., Marklein, K., Marquardt H., Reichmuth, S., Richter, J., Rössner, C., Sadıklar, B., Seuffer, K., Sobott, R., Traub-Sobott, I., von der Osten-Woldenburg, H., Weber, M., Wolter, W., Yılmaz, M. A., “Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2011–2015”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 148, 5 - 141.

Czichon ve diğ. 2016

Czichon, R. M., Klinger, J., Hnila, P., Mielke D. P., Behrendt, S., Böhm, H., Breuer, M., Forster, C., Griggs, C., Klein, M., Koch, M., Kunst, G. K., Lehmann, M., Lorentzen, B., Manning S. W., Marklein, K., Purschwitz, C., Rössner, C., Tappert, C., Gillmeister, M. A. V., “Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016–2018”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 151, 37-200.

Demir 2008

Demir, M. “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Giresun.

De Jerphanion 1928

De Jerphanion, G., *Mélanges D'Archéologie Anatolienne: Monuments Préhelléniques, Gréco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie, Beyrouth, Mélanges de L'Université Saint Joseph, Tome XIII, Fasc. I.*

De Jesus 1977

De Jesus, P. S., “Metallurgical Practices in Early Anatolia, *Bulletin Of The Mineral Research and Exploration*”, 87, 49-63.

De Jesus 1978

De Jesus, P. S., “Metal Resources in Ancient Anatolia”, *Anatolian Studies* 28, 97-102.

Doğanbaş 2010

Doğanbaş, M., “Amasya Merkez Harşena Kalesi Cilanbolu Tüneli 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışması”, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 18, 65-78.

Dorl-Klingenschmid 2001

Dorl-Klingenschmid, C., Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten. Funktion im Kontext, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München.

Dörner ve Goell 1993

Dörner, F. K ve Goell, T., Arsameia am Nymphaios: Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956, Berlin: Gebr. Mann.

Erbil ve Mouton 2012

Erbil, Y. ve Mouton, A., "Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence", Journal of Near Eastern Studies 71(1), 53-74.

Erciyas ve Sökmen 2008

Erciyas, D. B. ve Sökmen, E., "Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüze Araştırması 2007", Araştırma Sonuçları Toplantısı 26(1), 289-306.

Erciyas ve Sökmen 2009

Erciyas D. B. ve Sökmen, E., "Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu", Araştırma Sonuçları Toplantısı 27(2), 355-374.

Erol 2012

Erol, A. F., "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüze Araştırması 2011", Araştırma Sonuçları Toplantısı 30(2), 183-196.

Erol 2015

Erol, A. F., "Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2014", Kazı Sonuçları Toplantısı 37(2), 559-572.

Erol ve Yıldırım 2018

Erol, A. F. ve Yıldırım, E., "Ordu/Fatsa Cıngırt Kayası Kazısı Bronz Buluntuları", Olba XXVI, 97-134.

Fleischer 2009

Fleischer, R., "The Rock-tombs of the Pontic Kings in Amaseia (Amasya)", in (Ed.) Hojte, J. M., Mithradates VI and Pontic Kingdom, Gylling: Aarhus University Press, 109-119.

Gabriel 1965

Gabriel, A., Phrygie: Exploration Archéologique, La Cité de Midas Architecture, Tome IV, Paris.

Gökoğlu 1952

Gökoğlu, A., Paphlagonia: Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, Kastamonu.

Işık 1987

Işık, F. “Şirinlikale: Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens”, *Belleten LI* (200), 499-533.

Jacopi 1937

Jacopi, G., “Missione archeologica italiana in Anatolia. Relazione sulla prima campagna esplorativa”, *Bollettino del Reale Istituto di Archeologia e Storia dell’Arte* 7, 3-26.

Johnson 2010

Johnson, P., *Landscape of Achaemenid Paphlagonia*, Unpublished Dissertation Thesis (Doctor of Philosophy), University of Pennsylvania.

Kınacı 2015

Kınacı, M., “Antikçağda Pontos Bölgesi’nin Tarihsel Coğrafyası”, *Cedrus III*, 181-229.

Koçak 2006

Koçak, Ö., “Eskiçağ’da Orta Karadeniz Bölümü Madenciligi”, (Eds.) Erciyas, D. B., Koparal, E., *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, Ege Yayınları, 1-38.

Köroğlu ve Danışmaz 2018

Köroğlu, K. ve Danışmaz, H., “The Origin of Stepped Rock-Cut Tunnels in Eastern Anatolia”, *Ancient Near Eastern Studies* 55, 107-124.

Leonhard 1915

Leonhard, R., *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

Macqueen 1999

Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

McGing 1986

McGing, B. C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden.

Muhly ve diğ. 1985

Muhly, D. J., Maddin, R., Stech T., Özgen, E., “Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry”, *Anatolian Studies* 35, 67-84.

Murat 2012

Murat, L., “Hititlerde Su Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 51, 125-157.

Naumann 1985

Naumann, R. (1985). *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev.) Madra, B., *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.

Neve 1969-1970

Neve, P., “Eine hethitische Quellgrotte in Boğazköy”, *Istanbul Mitteilungen* 19-20, 97-107.

Olshausen 2014

Olshausen, E., “Pontos: “Profile of a Landscape””, in (Ed.) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 39-48.

Özcan ve diğ. 1999

Özcan, M., Summers, G., Summers F., “1998 Yılı Kerkenes Dağı, Projesi”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17(2), 211-228.

Peake 1933

Peake, H., “The Origin and Early Spread of Ironworking”, *Geographical Review* 23(4), 639-652.

Perrot-Guillaume-Delbet 1872

Perrot, G., Guillaume, E., Delbet, J., *Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une Partie de la Mysie de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, Tome Premier, Paris.

Roller 2012

Roller, L., “Frig Dini Kült Uygulamaları”, (Eds) Tüfekçi-Sivas, T., Sivas, H., Frigler. *Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, Yapı Kredi Yayınları, 202-231.

Schachner 2005a

Schachner, A., “Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzey Araştırması 2004”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23(1), 367-384.

Schachner 2005b

Schachner, A., “Tünel'deki Krallar: Diyarbakır Birkleyn Mağaraları”, *Atlas* 146, 74-84.

Schachner 2005c

Schachner, A., “Güneydoğu Anadolu'da Assur Egemenliği”, *Arkeo Atlas* 4, 58-61.

Seeher 2002

Seeher, J., *Hattuşa Rehberi: Hitit Başkentinde Bir Gün*, Ege Yayınları, İstanbul.

Summerer 2006

Summerer, L., “Die Göttin am Skylax: Ein monumentales hellenistisches Felsrelief in Nordanatolien”, *Archäologischer Anzeiger* 1, 17-29.

Şenyurt ve Akçay 2016

Şenyurt S. Y. ve Akçay, A., “Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler”, *Seleucia VI*, 221-248.

Şenyurt ve diğ. 2017

Şenyurt S, Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O., “Ordu Kurul Kalesi”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 2-10.

Von der Osten 1929

Von der Osten, H. H., *Researches in Anatolia 1. Explorations in Central Anatolia, Season of 1926*, OIP 5.

Von Gall 1967

Von Gall, H., “Zu den Kleinasiatischen Treppentunneln”, *Archäologischer Anzeiger* 82, 504-527.

Wilson 1960

Wilson, D. R., *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*. Oxford University.

Yalçın ve diğ.

Yalçın, Ü., Yalçın, H. G., Maass, A., İpek, Ö., “Prähistorischer Kupferbergbau in Derekutuğun”, in: (Eds) Yalçın, Ü., Bienert, H.D., *Anatolien. Brücke der Kulturen, Der Anschnitt, Beiheft 27*, 147-184.

Seleucia | Sayı X | Mayıs 2020

Artemis Tapınağı ve Altın Sardes'in Kraliçeleri
Queenly Gifts to Golden Sardis and the Temple of Artemis
Fikret K. Yegül
9

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Kilya Figürini
A Group of Kilia Figurines from the Archaeological Museum of İzmir

Barış Gür - Ayşe Füzuan Caman
35

Silifke Müzesi Örnekleri Bağlamında Roma Dünyasında
Cam Çubukların İşlevleri Konusunda Görüş ve Öneriler
*Suggestions and Views About The Functions of Glass Rods in
The Light of Two Examples from The Museum of Silifke*
Emel Erten
57

Niğde, Ulukışla'da Lulua (Lülüve) Kalesi
The Lulua (Lülüve) Castle in Ulukışla, Niğde
Lale Yılmaz - Halil Sözlü
75

Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri
Terracotta Oil Lamps from Kurul Fortress
Leyla Yorulmaz
97

Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Mühürü
A Group of Urartian Seals from the Elazığ Museum

Pınar Pınarcık - Bilcan Gökce
127

Phokaia'nın Hellenistik ve Roma Dönemi Mezarları ile
Ölü Gömme Gelenekleri
*Burial Customs and Tombs in Hellenistic and Roman Period
Tombs of Phocaea*

Sabri Arıcı
155

Mersin Müzesi'nden Hellenistik Dönem'e Ait Bir
Mezar Steli
*A Grave Stele at the Hellenistic Period from Mersin
Museum*

Ulus Tepebaş - Handegül Canlı
185

Olba'dan Roma Erken İmparatorluk Dönemi Üfleme
Cam Buluntuları

Early Imperial Blown-Glass Finds from Olba
Emel Erten - Emine Akkuş Koçak
201

Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve
İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler
*Some Suggestions on Origins and Functions of the Stepped
Tunnels in Pontos Region*

S. Yücel Şenyurt - Ahmet Emirhan Bulut
227

Bingöl Şerevdirin Yaylası'nın Kaya Üstü Resimleri ve
Kaya Altı Yerleşiminin Değerlendirilmesi
*The Evaluation of On-Rock Pictures and Under-Rock
Settings of Bingöl Şerevdirin Plateau*

Sırrı Tiryaki
251

Anemurium Nekropol Kilisesi Heraclius Definesi
A Heraclius Hoard in Anemurium Necropolis Church
Kasım Oyarçin - Mehmet Tekocak
269

Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı
Kabartmalı Kâseler
The Moldmade Relief Bowls found in Kurul Fortress
S. Yücel Şenyurt - Leyla Yorulmaz
297

Miletos'tan (Ionia) Koç Başlı Saplı Bir Patera
*A Terracotta Handled Patera with Ram Head from Miletus
(Ionia)*

Reyhan Şahin
329

Tarsus Müzesi'nden İki Triglif-Metop Frizi
Two Trygiph-Metope Friezes from the Tarsus Museum
Gamze Evgen
355

Olba Manastırı Kazıları Üzerine Değerlendirmeler
*Some Observations on The Excavation in The Monastery
of Olba*

Murat Özyıldırım
375

Kitap Tanıtımı
Book Review

Roman Architecture and Urbanism - From the Origins
to Late Antiquity

Emel Erten
389

Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir
Kemik Objeleri
Halil Özkan
395

ISSN 2148-4120

ISBN 978-605-9636-41-2

9 786059 636414

